

**RELAȚIA DINTRE ARTĂ ȘI DUMNEZEU, ÎN CONCEPȚIA LUI N.V. GOGOL.
STUDIU DE CAZ: NUVELA *PORTRETUL***

Ciprian NIȚIȘOR

Nikolai Gogol's understanding of Art, Beauty, the role of the Artist in society, were strongly influenced by his religious beliefs. In his well-known novel, *The Portrait*, his views appear to be more transparent than in the others. For Gogol, the Artist has a huge responsibility, for his Art has the role of turning people towards God. The Painter himself should have a clean soul, because his Art depends on the purity of his soul. The one who does not fulfill his talent sins against God, since his talent is a gift from the Providence. The purpose of this essay is to review all these ideas, as they are suggested in the novel *The Portrait*.

Key-words: Gogol, *The Portrait*, Art, Artist, Talent, God, Religion.

*Mai bine încercați să vedeți în mine
creștinul și omul, decât literatul.*

Gogol, scrisoare mamei, 1844

Arta și funcția artei au fost dintotdeauna printre cele mai controversate probleme filosofice. Dacă funcția artei este aceea de a exprima *frumosul*, ce este atunci *frumosul*? Având în vedere că o astfel de noțiune nu pare să aibă o valoare obiectivă, care este instanța care poate aprecia ce este frumos și ce nu?¹ Există un ideal universal de puritate, frumusețe și armonie pe care artistul trebuie să tindă să îl atingă?²

Aceste întrebări se regăsesc și în creația lui N.V. Gogol, revenind progresiv în opera sa, ca leitmotiv, și găsindu-și expresia sub formă artistică în nuvele precum *Vii, Nevski Prospekt, Portretul*, sau în articolele *Câteva cuvinte despre Pușkin, Sculptura, pictura și muzica, Despre arhitectura vremurilor noastre, Ultima zi a orașului Pompei, Despre cântecele maloruse*. Gogol a fost puternic influențat de religiozitatea sa, ce

¹ Julia Didier, *Dictionnaire de la philosophie*, Larousse, 1984, p.22.

² *Idem*, p. 23.

căpătase o notă dramatică spre sfârșitul vieții, făcându-l pe criticul K. Mociulski să afirme: „Drama lui Gogol începe odată cu acel moment în care aude glasul dumnezeiesc, dar nu poate urma chemarea, aceea de a apuca drumul ascetismului”¹. În consecință, această orientare sufletească nu putea să nu se reflecte în creația artistică gogoliană, elementul religios capătând o deosebită pregnanță.

Acest eseu își propune să urmărească viziunea lui Gogol despre artă și Dumnezeu, așa cum transpare ea din nuvela *Portretul*. Deși această nuvelă a fost publicată în două versiuni diferite, prezentul studiu are la bază a doua variantă, cea care reflectă rezultatul căutărilor scriitorului ajuns la maturitatea artistică.

Nuvela *Portretul* este structurată în două părți complementare. Prima, derulându-se în epoca contemporană scriitorului, este povestea vieții tânărului și talentatului pictor Ceartkov. Acesta achiziționează dintr-o prăvălie portretul unui bătrân, ai cărui ochi par să fie vii: „Erau vii cu adevărat, priveau din portret, stricându-i armonia prin ciudata lor putere de viață”, „Asta nu mai era o copie fidelă a naturii, era expresia ciudată de pe fața unui mort ieșit din mormânt”. Odată ce acest tablou ajunge în atelierul lui Ceartkov, nenumărate întrebări despre soarta sa grea revin obsesiv în mintea artistului. În mod firesc, varianta ușoară de a câștiga bani se cristalizează ca soluție a nevoilor sale. Ceartkov cedează ispitei materiale și ajunge un bogat pictor, pierzându-și talentul, tocit în executarea de portrete mondene. După ce vede la o expoziție capodopera unui artist, își înțelege greșeala irversibilă și moare cuprins de remușcări și invidie față de artiștii al căror talent a înflorit. Partea a doua a nuvelei descrie viața unui pictor din secolul al XVIII-lea, care și-a împlinit vocația artistică. După ce zugrăvește portretul unui cămătar care se zvonește că ar fi însuși diavolul, acesta își pierde harul creator. După greșeala comisă, pictorul alege calea ascetismului, se dedică postului și rugăciunii. După mulți ani își redobândește talentul și creează o capodoperă. Dar, ceea ce este mai important, trăiește revelația despre esența și rolul artei. El transmite aceste învățăminte fiului său, la rândul lui pictor, rugându-l, în același timp, să distrugă acel portret care „trece din mână în mână și lasă în urmă numai chinuri, sădește în inima pictorilor ură neagră împotriva semenilor, dorința răutăcioasă de prigoană și hulă”. Acest portret este cel descoperit de Ceartkov în prima parte a nuvelei. Prin pilda pe care o concentrează, a doua parte a povestirii are caracterul unui comentariu filosofic la prima.

Nuvela *Portretul* tratează problema artei, a talentului, a împlinirii talentului. Tratează, după criticul Karlinski, conflictul dintre „demonul materialismului și valorile spirituale pe care arta le întruchipează”². Nuvela ridică în același timp trei mari întrebări: Opera de artă are origini divine sau demonice? Care este esența și scopul artei? Ce rol îi revine artistului în societate?

¹ K. Mociulski, *Духовный путь Гоголя*, YMCA PRESS, Paris 1976, p. 55.

² Apud Ann Marie Basom, *The fantastic in Gogol's two versions of fantastic*, „The Slavic and East European Journal”, vol. 38, nr. 3 (Toamna, 1994), p.420 (www.jstor.com)

În ce constă taina frumuseții? – se întreabă Gogol în *Vii*, formulând în același timp răspunsul în nuvela *Nevski Prospekt*: „frumusețea este de origine divină, dar, în nimicnicia vieții noastre, ea este schimonosită de «duhul iadului». O astfel de viață nu trebuie acceptată. Dacă artistul are de ales între himeric și material, atunci va alege himericul. Și [în *Vii*] Gogol atinge idealismul estetic absolut: «Mai bine era ca tu, frumoaso, să nu fi existat! Să nu fi trăit în lumea asta, să fi fost rodul inspirației unui pictor»¹.

În prima versiune a nuvelei *Portretul*, pictorul ascet îi spune fiului:

Minunează-te, fiul meu, de îngrozitoare putere a diavolului. El caută să pătrundă pretutindeni: în toate treburile noastre, în gândurile noastre și până și în inspirația pictorilor. Nenumărate vor fi victimele acestui duh al infernului, care trăiește pe pământ, fără chip și nevăzut. Acesta e spiritul întunecat care pătrunde în noi chiar și în clipa când avem gândurile cele mai curate și mai sfinte.

Aceste cuvinte concentrează problema artei:

Dacă răul este atât de puternic și dacă în lume el inflăcărează gândirea și chiar inspirația artistului, atunci cu atât mai grea și mai primejdioasă este responsabilitatea acestuia, ca geniu care poate deveni, fără ca el însuși să-și dea seama, o unealtă a antihristului. Dar cine trasează granița dintre bine și rău în artă? Prin ce dovezi de netăgăduit poate artistul să conchidă că inspirația lui a fost una neprihănită și că nu s-a lăsat ispitit de încântări vremelnice?²

În nuvela *Portretul*, când artistul din secolul al XVIII-lea îl pictează pe cămătar, el surprinde nu frumusețea divină ci forțele „diavolești”. Cămătarul, numit antihrist, este simbolul banilor, al banilor dobândiți pe căi necurate. Ceartkov, la rândul său, cade pradă forțelor demonice atunci când își vinde talentul în schimbul banilor și ai gloriei lumești. Psihicul omului este singura cale de pătrundere în lumea păcatului. K. Mociulski sublinia faptul că, în anumite povestiri (*Vii*, *Taras Bulba*, *Nevski Prospekt* sau *Însemnările unui nebun*), Gogol tratează problema interdependenței dintre rău, iubire și frumos: „Cu mare acuitate [Gogol] intuiește tragismul iubirii și dualitatea frumuseții în lume, și cu mult timp înainte de Dostoievski percepe două idealuri: idealul Madonei și idealul Sodomei”³.

Rolul artei nu se epuizează odată cu crearea frumuseții, ci trebuie să trezească în oameni sentimente nobile și înălțătoare: „Ea [opera de artă] nu poate sădi revolta în suflet, ci se înalță pururea către Dumnezeu ca rugăciune tremurătoare”. Artistul este un liant între Dumnezeu și oameni. În viziunea lui Gogol, artistul este în slujba providenței și îi revine rolul de a crea frumosul, perfecțiunea, idealul. Talentul este cel mai prețios

¹ Mociulski, *op.cit.*, p.33.

² *Idem*, p.34.

³ *Ibidem*, p.28.

dar al lui Dumnezeu, iar artistul are datoria de a-și împlini harul creator. Menirea sa este aceea de a dovedi oamenilor existența lui Dumnezeu și de a-i aduce pe drumul credinței. Va fi ajutat în acest scop de propria lui credință și de talentul său, sursă a perfecțiunii și frumuseții: „arta dă omului ideea de rai ceresc și dumnezeiesc, și asta e de-ajuns pentru a fi pusă mai presus de toate celelalte lucruri”, spune Gogol în *Portretul*. El încearcă să apropie arta și religia, stabilind că neîncetata tendință a creației artistice ar trebui să fie aceea de pilon al credinței religioase.

Dumnezeu – spunea D. Merejkovski – este infinitul, sfârșitul și începutul existenței; diavolul este negarea lui Dumnezeu și, prin urmare, negarea oricărui început și a oricărui sfârșit; diavolul este începutul și neterminatul care se dă drept neînceput și infinit; diavolul este mijlocul numenal al existenței, negarea tuturor profunzimilor și culmilor, este platitudinea eternă, veșnica trivialitate. Unicul obiect al creației gogoliene este diavolul chiar în acest sens, adică drept manifestare a „nemuritoarei trivialități omenești”, observată dincolo de toate condițiile de timp și de spațiu – de istorie, popor, stat, societate – manifestarea răului indiscutabil, etern și universal; trivialitatea sub *specie aeterni*¹.

Dacă diavolul este negarea divinității, prin urmare, negarea oricărei ordini și a oricărui talent, atunci orice orientare creatoare în altă direcție decât cea divină reprezintă negarea lui Dumnezeu. Un artist care îl neagă pe Dumnezeu respinge principiul ordini universale. Respinge valorile spirituale, prin urmare chemarea sa de artist creator. După criticul Karlinski, Ceartkov a căzut pradă demonului materialismului, întruchipat de societate. Între chemarea divină și dorința de succes lumesc, a ales calea mai ușoară. Contrar lui Ceartkov, după ce îl pictează pe cămătar, artistul secolului al XVIII-lea alege calea ascetismului, a postului și a rugăciunii, talentul îi revine și reușește să creeze o capodoperă. Înțelege, în același timp, în ce constă esența artei: pentru a crea frumosul, artistul trebuie la rândul său să aibe un suflet frumos: „Cine are talent, trebuie să fie mai curat la suflet decât toți. Ceea ce se iartă altora nu se iartă celui ce are talent”; „Viata lui trebuie să fie atât de desăvârșită, pe cât este și arta lui”². Există deci o interdependență între curățenia vieții spirituale a artistului și desăvârșirea artei sale. Pentru Gogol, „a fi în slujba frumosului este un act moral și o faptă religioasă”³.

Unii critici au insistat asupra dimensiunii fantastice a nuvelei, subliniind forța supranaturală a portretului. Portretul ar fi acel *fenomen* din arhitectura nuvelei fantastice, așa cum a fost definit el de Joël Malrieu. Ei au văzut în tablou elementul care, rămânând în limitele realului posibil, influențează decisiv destinul personajului literar. Acest aspect era însă mult mai evident în prima versiune a povestirii, când natura demonică a portretului este potențată de cuvintele pe care bătrânul din ramă i le spune lui Certkov:

¹ Dmitri Merejkovski, *Gogol și Diavolul*, Editura Fides, 1996.

² Mociulski, *op.cit.*, p.65.

³ *Idem*.

„Nu te teme de mine! Noi doi nu ne vom despărți niciodată. [...] Cu cât mai multe tablouri ai să faci pe zi, cu atât mai mulți bani vei avea în buzunar și cu atât mai multă glorie! [...] Am să-ți dau și bani. Numai vino la mine” Aceste cuvinte, în corelație cu soarta ulterioară a pictorului, fac evident pactul cu diavolul. Tot în versiunea *Arabescuri*, tabloul ajunge în atelierul artistului, contrar voinței sale. Astfel, s-ar evidenția faptul că tânărul nu este stăpân pe propriul destin, fiind sub influența forțelor necurate. Odată cu cea de-a doua variantă a nuvelei, elementul supranatural slăbește, portretul cămătarului este doar martor la cele întâmplate, doar asistă, nu intervine. Nuvela lui Gogol lasă astfel loc unei interpretări psihologice a evenimentelor. Prin urmare, căderea lui Ceartkov ar avea două surse: prima dintre ele s-ar localiza în tentațiile lumești, cea de-a doua ar fi însăși natura slabă a pictorului. Este încurajată pendularea perpetuă a cititorului între o explicație naturală, psihologică, a faptelor și acceptarea elementului fantastic în viața personajului, aceasta fiind una dintre condițiile genului fantastic, conform definiției lui Tzvetan Todorov. Explicația psihologică a evenimentelor din viața lui Ceartkov încurajează mai puternic speculațiile filosofice privind menirea artistului.

Opoziția Dumnezeu-diavol capătă o notă mult mai subtilă în ce-a de-a doua versiune a *Portretului*. Dacă originea căderii în păcat a artistului Ceartkov este în tentațiile lumești, atunci societatea, este o sursă de corupere a celor inocenți, este deci încarcată cu forțe demonice. Alegând drumul monden, care implică pierderea talentului, Ceartkov încetează a mai fi un reprezentant al lui Dumnezeu. Alegând să-și vândă forța creatoare în schimbul banilor și al gloriei, pictorul respinge ideea că talentul său ar fi un har divin și un dar de la providență. Artistul care se îndoiește de harul său creator se îndoiește de Dumnezeu. A respinge darul lui Dumnezeu, înseamnă a-l respinge pe Dumnezeu, a respinge existența Sa. Aceasta este esența nuvelei *Portretul*.

Bibliografie:

- Basom Ann Marie, *The fantastic in Gogol's two versions of fantastic*, „The Slavic and East European Journal”, vol. 38, no.3 (Toamna, 1994), (www.jstor.com)
- Didier Julia, *Dictionnaire de la philosophie*, Larousse, 1984
- Dilaktorskaia, O.G., *Фантастическое в «Петербургских повестях» Н.В. Гоголя*, Издательство Дальневосточного Университета, Vladivostok, 1986
- Гоголь как явление мировой литературы*, ИМЛИ РАН, Moscova, 2003
- Gogol, N.V., *Opere in 6 volume*, Ed. Cartea Rusă, București, 1956
- Gogol, N.V., *Собрание сочинений в шести томах*, Государственное Издательство, Художественной Литературы, Moscova, 1952
- Gukovski, G.A., *Реализм Гоголя*, Государственное Издательство Художественной, Литературы, Moscova, 1959

Romanoslavica vol. XLVI, nr. 2

- Hrapcenko, M.V., *Творчество Гоголя*, Советский Писатель, Moscova, 1956
Malrieu, Joel, *Le fantastique*, Paris, Hachette, 1992
Mann, Iuri, *Поэтика Гоголя*, Издательство «Художественная литература», Moscova, 1988
Merejkovski, D., *Gogol și diavolul*, Ed. Fides, 1996
Mociulski, K., *Духовный путь Гоголя*, YMCA PRESS, Paris, 1976
Petrișor, Marcel, *Gogol – Paradoxurile literaturii moderne*, Ed. Institutul European, Iași, 1996
Raicu, Lucian, *Gogol sau fantasticul banalității*, București, Ed. Cartea Românească, 1974
Stepanov, H.A., *H.V. Гоголь. Творческий путь*, Государственное Издательство, Художественной Литературы, Moscova, 1955
Tritter, Valérie, *Le fantastique*, Paris, Ellipses, 2001
Troyat, Henry, *Gogol*, Paris, Flammarion, 2001